

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

ВАЩИШИН М. Я.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри соціального права
(Львівський національний університет
імені Івана Франка)

УДК 349.6

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.25>

**ПРАВО НА БЕЗПЕЧНЕ ДЛЯ ЖИТТЯ І ЗДОРОВ'Я ДОВКІЛЛЯ:
ПРИРОДНИЙ ТА ГУМАНІТАРНИЙ КОНТЕКСТИ**

У статті проаналізовано передумови формування та міжнародно-правового закріплення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Визнано, що у системі закріплених Стокгольмською декларацією і Декларацією Ріо міжнародно-правових стандартів з екологічних прав людини, ключовим є право людини на сприятливе навколишнє середовище, яке забезпечує природне існування людини. Зауважено, що для належної реалізації права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в умовах глобальної екологічної кризи необхідно вдосконалювати національне екологічне законодавство, крім того правові засади екологічно орієнтованої політики повинні бути відображені на конституційному рівні.

Обґрунтовано, що сприятливе навколишнє природне середовище належить до спектру життєво важливих інтересів людини та корелюється із комплексом національних інтересів держави. До сфери національних інтересів України належить підтримання екологічної рівноваги, що є важливим конституційним обов'язком нашої держави, який реалізується завдяки здійсненню низки організаційно-правових заходів та інституційній спроможності держави їх забезпечувати.

Зроблено висновок, що зміст права на безпечне для життя і здоров'я довкілля охоплює синтез гуманітарного і природного компонентів, адже не можна забезпечити і захистити відповідного права людини без захисту навколишнього природного середовища. Підтримано доктринальну позицію про безпосередній зв'язок між дотриманням принципу сталого розвитку та реалізацією права на сприятливе навколишнє середовище.

Задля комплексного забезпечення умов для сприятливого для людини природного середовища і його захисту від негативного антропогенного впливу у системі права довкілля (екологічного права) сформований окремий правовий інститут права екологічної безпеки. Наголошено, що важливу роль у адвокації довкіллевої політики на засадах сталого розвитку, на протипагу виснажливому природокористуванню, повинна відігравати еколого-правова доктрина.

Доведено, що природно-правовий концепт права довкілля проявляється у тих правових приписах, які враховують природні процеси і регулюють відносини на основі екосистемного підходу, спрямовані на задоволення економічних і соціальних потреб суспільства, зокрема, й захист права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в інтересах теперішнього та майбутнього поколінь.

Ключові слова: *сталий розвиток, право довкілля, екосистемний підхід, раціональне природокористування, екологічна політика, національні інтереси.*

Vashchyshyn M. Ya. The right to a safe environment for life and health: natural and humanitarian contexts

The article analyzes the prerequisites for the formation and international legal consolidation of the right to a safe environment for life and health. It is recognized that within the system of international legal standards for human environmental rights established by the Stockholm Declaration and the Rio Declaration, the fundamental right is the right to a favorable environment that ensures the natural existence of humans. It is noted that to adequately realize the right to a safe environment for life and health in the context of the global environmental crisis, national environmental legislation needs to be improved. Moreover, the legal foundations of environmentally oriented policies should be reflected at the constitutional level.

It is substantiated that a favorable natural environment belongs to the spectrum of vital human interests and correlates with the state's complex national interests. Maintaining ecological balance is part of Ukraine's national interests, an essential constitutional duty of our state, realized through a series of organizational and legal measures and the state's institutional capacity to ensure them.

The conclusion is made that the content of the right to a safe environment for life and health encompasses a synthesis of humanitarian and natural components, as it is impossible to ensure and protect this human right without preserving the natural environment. The doctrinal position on the direct connection between adherence to sustainable development and realizing the right to a favorable environment is supported.

To comprehensively ensure the conditions for a human-friendly natural environment and protect it from negative anthropogenic impact, a separate legal institute of environmental safety law has been formed within the environmental law system. It is emphasized that environmental legal doctrine should play an essential role in advocating for environmental policies based on sustainable development instead of exhausting natural resource use.

It is proven that the natural-law concept of environmental rights is manifested in those legal provisions that consider natural processes and regulate relationships based on an ecosystem approach, aimed at satisfying the economic and social needs of society, including the protection of the right to a safe environment for life and health in the interests of present and future generations.

Key words: *sustainable development, environmental law, ecosystem approach, rational use of natural resources, environmental policy, national interests.*

Вступ. Відколи індустріальні потреби розвинених країн перевищили темпи відновлення запасів природних ресурсів – розвіялися уявлення людини про невичерпні багатства природи. Інтенсифікація промислового виробництва, урбанізація, накопичення відходів, вирубування лісів і акумулювання антропогенного впливу на довкілля зумовило забруднення атмосферного повітря, водних ресурсів, втрати біологічного різноманіття та кліматичні зміни, що, своєю чергою, спричинило погіршення якості життя людей на планеті, зокрема, масові захворювання, посухи, голод, а також спонукало мільйони людей ставати кліматичними біженцями і залишити своє житло в пошуках більш сприятливих умов проживання.

Наприкінці ХХ-го століття міжнародна спільнота усвідомила потребу об'єднання зусиль для подолання глобальних екологічних проблем, вирішення яких неможливе на локальному, чи національному рівні та спонукала до консолідованої співпраці для досягнення цілей сталого розвитку. Захист довкілля перед загрозою глобальної кліматичної кризи набув ваги фундаментального інтересу для збереження цивілізації. Саме тоді перелік фізичних прав людини, що забезпечують її природне існування, було доповнено правом на безпечне для життя і здоров'я довкілля.

Постановка завдання. Хоча право на безпечне для життя і здоров'я довкілля було закріплене у міжнародно-правових документах набагато пізніше, ніж перше покоління прав людини, проте воно має чи не найглибший цивілізаційний зміст з-поміж інших прав. Це пов'язано з тим, що його реалізація забезпечує природне буття людини, а шкідливі наслідки для довкілля мають транскордонне поширення, тому долати їх потрібно, лише докладаючи спільні й консолідовані зусилля усього міжнародного співтовариства.

У численних наукових публікаціях щодо еколого-правового статусу людини і громадянина можна виразно простежити аксіоматичний і безпосередній зв'язок між якістю навколишнього природного середовища і безпечністю для життя і здоров'я людини. Метою статті є комплексний аналіз права на безпечне для життя і здоров'я довкілля у його дуалістичному контексті, адже не можна забезпечити і захистити відповідного права людини без захисту навколишнього природного середовища

Результати дослідження. Як справедливо наголошує В. Л. Бредіхіна, надмірне антропогенне навантаження на довкілля, його забруднення внаслідок розвитку технічного прогресу та нераціональне виснажливе природокористування, стають суттєвими чинниками, що спричиняють погіршення стану навколишнього природного середовища та його ресурсів, перешкоджають сталому розвитку та забезпеченню права громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля [1, с. 194]. Своєю чергою М. А. Дейнега зазначає, що перспективи збереження людства на планеті у зв'язку з глобальною екологічною кризою зумовили необхідність пошуку прийняттого балансу у відносинах між суспільством і навколишнім природним середовищем. Усунення екологічних загроз вимагало консолідації дій усього світового співтовариства, розробки і прийняття міжнародних правових актів, спрямованих на забезпечення сприятливого навколишнього середовища при наростаючих темпах експлуатації природних ресурсів, посиленні техногенного впливу на довкілля [2, с. 171]. На особливу увагу у цьому контексті заслуговує знаменита доповідь «Межі зростання» (The Limits to Growth), представлена Римським клубом у 1972 році, котра «розірвала зачароване коло деградації навколишнього середовища, неприборканого зростання промислового виробництва та занепаду етичних норм» і спонукала до конструктивних дій» [3, с. xxvi].

Водночас увага до потреб охорони довкілля посилилася не лише у природничій, але й у правозахисній сфері. Розширився перелік інтересів, які підлягали правовій охороні з урахуванням основних прав і свобод людини, первинно закріплених у Загальній декларації прав людини 1948 року, а також відбулася трансформація суспільно значимих цінностей. Зокрема, цілями правового регулювання було визначено захист інтересів суспільного блага (покращення якості життя, екологічно чисте навколишнє середовище, сталий розвиток суспільства).

Вперше на міжнародно-правовому рівні на Конференції ООН з проблем навколишнього середовища у Стокгольмі у 1972 році було проголошено право людини на сприятливе навколишнє середовище – «людина є творінням і водночас творцем свого довкілля, що забезпечує його фізичне існування та надає йому можливості для інтелектуального, морального, соціального та духовного розвитку. У результаті прискореного розвитку науки і техніки людина набула здатності перетворювати своє довкілля. Обидва аспекти навколишнього середовища, як природного, і створеного людиною, мають вирішальне значення для її добробуту і для здійснення основних прав людини, включаючи навіть право на саме життя» [4].

Згодом підтримала і розвинула ці положення Декларація Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища і розвитку 1992 року. Право людини на сприятливе навколишнє середовище сьогодні належить до фундаментальних прав людини і є принципом міжнародного права навколишнього середовища. Принцип 25 Декларації Ріо проголошує, що мир, розвиток і охорона довкілля є взаємопов'язаними та невід'ємними. С. М. Кравченко, яка особисто брала участь у Конференції ООН з навколишнього середовища й розвитку в Ріо-де-Жанейро у 1992 році, однією з перших зауважила тісний і безпосередній зв'язок між дотриманням принципу сталого розвитку та реалізацією права на сприятливе навколишнє середовище і завжди на цьому акцентувала [5].

Основні аспекти концепції сталого розвитку через призму антропоцентризму обґрунтувала Г. І. Балюк, котра вважає, що у центрі уваги є людина, яка повинна мати право на здорове життя в гармонії з природою; охорона навколишнього природного середовища повинна стати невід'ємною частиною процесу розвитку і не може розглядатися окремо від нього; задоволення потреби розвитку та збереження навколишнього природного середовища має поширюватися не лише на нинішнє, але й на майбутні покоління [6, с. 86]. Антропоцентричний підхід відображає важливу гуманітарну мету концепції сталого розвитку.

Стокгольмська декларація і Декларація Ріо є міжнародно-правовими стандартами з екологічних прав людини. Вони проголошують принципи «зеленої» поведінки держав та міжнародного співробітництва у сфері охорони довкілля, впливають на світовий правопорядок, а їх положення втілюються в конвенціях, рішеннях міжнародних організацій та в національному законодавстві. Основні засади Декларації Ріо включені до конституцій та національного законодавства багатьох країн світу [5, с. 59]. Зокрема, Конституцією України у ст. 50 проголошено право кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, а також право на її поширення.

У статті 2 Стокгольмської декларації проголошено, що збереження і покращення якості оточуючого людину середовища є важливою проблемою, що впливає на добробут народів і економічний розвиток всіх країн світу та є обов'язком урядів усіх країн [4]. Цей обов'язок держав закріплений також у резолюції «Про історичну відповідальність держав за збереження природи Землі для теперішнього та майбутнього поколінь», прийнятій 35-ю сесією Генеральної Асамблеї ООН. Сталий розвиток потребує інтеграції зусиль національних парламентів, урядових організацій та міжнародних інституцій задля розв'язання економічних, соціальних та екологічних проблем з турботою про інтереси теперішніх та майбутніх поколінь. У статті 16 Конституції України цей принцип конкретизовано з врахуванням національних екологічних проблем – забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави.

Конституція України проголошує нашу державу суверенною і незалежною, демократичною, соціальною і правовою. Водночас, як відзначає П. Б. Стецюк, у конституційно-правовій практиці деяких країн почали з'являтися «додаткові» конституційні характеристики, серед яких і «екологічна» [7, с. 65]. Так, зокрема, у ст. 1 Конституції 2007 року Республіка Чорногорія проголосила себе громадянською, демократичною, екологічною державою, заснованою на принципах соціальної справедливості та верховенства права. У сучасних реаліях «екологічна» держава – це держава, яка вибудовує національну політику на міжнародно-визнаних засадах сталого розвитку (sustainability).

На думку професора Р. Штайнберга набуття країнами статусу «екологічних» найбільше відповідало б сучасним тенденціям розвитку конституційної держави [8, с. 126]. Очевидно, що розвиток цивілізації із постійно наростаючими потребами споживання природних ресурсів та визначеним курсом на підвищення якості життєвого середовища вимагає врахування здатності природи до самовідновлення і поступової відмови від виснажливого природокористування у державних програмах та міжнародно-правових стратегіях. Але, насамперед, правові засади екологічно орієнтованої політики повинні бути відображені на конституційному рівні.

Доцільність визнання нашої держави екологічною підтримує О. В. Павлова, яка справедливо вважає, що «екологічність» держави, окрім затвердження відповідного положення у Конституції України, потребуватиме постійного фактичного підтвердження [9, с. 349]. Безперечно, щоби не залишитися декларативними, екологічні положення Конституції повинні бути конкретизованими у екологічному законодавстві та неухильно дотримуватися у правозастосувальній діяльності.

Важливу роль у адвокації довкіллевої політики на засадах сталого розвитку на противагу виснажливому природокористуванню повинна відігравати еколого-правова доктрина.

У цьому контексті аксіологічні засади права на безпечне для життя і здоров'я довкілля досліджені Л. Б. Васильчук [10, с. 183]. Вчена наголошує, що ефективне функціонування системи реалізації права на безпечне для життя і здоров'я довкілля має комплексний характер і є важливою запорукою для забезпечення нормальної життєдіяльності людини, розвитку держави, суспільства, територіальних громад, сприяння розвитку економіки, туристично рекреаційної галузі, подолання негативних наслідків екологічних катастроф та аварій.

Норми права довкілля, спрямовані на вирішення екологічних проблем, не можуть бути ефективними виключно в межах охорони довкілля. Їхня реалізація має здійснюватися і у сфері раціонального використання природних ресурсів, і в антропоохоронній сфері. У системі права довкілля сформовано окремий правовий інститут права екологічної безпеки, котрий спрямований на забезпечення умов для сприятливого для людини природного середовища і його захист від негативного антропогенного впливу.

Сьогодні змінюються доктринальні підходи до визначення предмету регулювання й завдань екологічного права, які зводяться до забезпечення права людини на безпечне довкілля, збереження біологічного різноманіття, сталого природокористування [11, с. 8], що може слугувати сучасним трактуванням антропоохоронних, природоохоронних і природо-ресурсних відносин у складі предмету права довкілля.

Право на безпечне для життя і здоров'я довкілля має дуалістичний – гуманітарно-природничий характер. Синтез гуманітарного і природного компонентів права на безпечне для життя і здоров'я довкілля полягає в тому, що не можна забезпечити і захистити відповідного права людини без захисту навколишнього природного середовища. Гюнтер Паулі зауважив, що збалансованість можлива лише тоді, коли система виключає накопичення відходів і генерує каскад поживних речовин та енергії – так, як це відбувається у природі. Саме тому суспільство повинно переймати приклад продуктивної та еволюційної взаємодії природних екосистем [3, с. xxvii].

У сучасній державі захищеною має бути кожна людина як соціальна цінність і непо-рушною національна безпека зі всіма її неодмінними складовими, у тому числі й екологічна та економічна безпека. Національна безпека передбачає захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз. При цьому національними інтересами України визнаються життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян [12]. Відтак реалізація права на безпечне для життя і здоров'я довкілля громадян України належить до спектру життєво важливих інтересів людини та корелюється із комплексом національних інтересів України. До сфери національних інтересів України належить підтримання екологічної рівноваги і є важливим конституційним обов'язком нашої держави, який реалізується завдяки здійсненню низки організаційно-правових заходів та інституційній спроможності держави їх забезпечувати.

У комплексі національних інтересів окремою ціллю Стратегії державної екологічної політики України на період до 2030 року є формування в Україні екологічних цінностей, які, на думку Г. В. Анісімової [13, с. 75], охоплюють державні гарантії дотримання прав і свобод, інтересів людини і громадянина (у тому числі й екологічних), виходячи із загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права, а також забезпечення соціальної спрямованості економіки і сталого соціально-економічного розвитку України. Гарантії реалізації екологічних прав та сформована система екологічних цінностей є передумовою екологічної держави.

Дотримання Україною загальної концепції сталого розвитку сприятиме досягненню соціальної рівноваги, збалансованої економіки та раціонального природокористування. Саме це повинно лягти в основу повоєнної відбудови нашої держави на засадах кліматичної нейтральності та обраного євроінтеграційного курсу. Відновлення зруйнованої інфраструктури повинно відбуватися не за принципом реконструкції до довоєнного стану,

а передбачати глибоку модернізацію із застосуванням новітніх енергоощадливих технологій та впровадженням екосистемного підходу в регіональному плануванні. Розуміння цінності екосистемних послуг зможе допомогти переглянути погляди на екосистеми та їхній зв'язок із добробутом людей [14, с. 20].

Війна завжди несе руйнування інфраструктури, забирає людські життя і нищить довкілля, на відновлення якого потрібні десятиліття. Через воєнну агресію РФ порушена екологічна рівновага на значній території України та втрачені природні умови для життєдіяльності людини у екологічно збалансованому природному середовищі, тому наша держава не може забезпечити своїм громадянам реалізацію права на безпечне для життя і здоров'я довкілля.

Висновки. Сприятливе навколишнє природне середовище належить до спектру життя важливих інтересів людини та корелюється із комплексом національних інтересів держави. До сфери національних інтересів України належить підтримання екологічної рівноваги, що є важливим конституційним обов'язком нашої держави, який реалізується завдяки здійсненню низки організаційно-правових заходів та інституційній спроможності держави їх забезпечувати.

Право на безпечне для життя і здоров'я довкілля як суб'єктивне юридичне конституційне право передбачає не стільки можливості діяти самостійно (право на активні власні дії), як легітимні очікування людини на дотримання конституційного обов'язку держави (право на дії держави) подбати про такий стан навколишнього природного середовища, у якому будуть забезпечені гарантії дотримання науково обґрунтованих і нормативно встановлених допустимих рівнів шкідливого впливу на довкілля у рамках вимог екологічної безпеки.

У сучасних реаліях держава не може забезпечити нейтральної (нешкідливої) взаємодії суспільства і природи. Однак вона зобов'язана втримувати негативний вплив на довкілля на такому рівні, який не загрожуватиме життю і здоров'ю людей. Особливо складно це забезпечити в умовах воєнної агресії Росії.

Забезпечення ефективного захисту права на безпечне для життя і здоров'я довкілля потребує повнішої юридичної визначеності та подальшого вдосконалення національного законодавства відповідно до євроінтеграційних вимог.

Список використаних джерел:

1. Сучасні теоретичні та прикладні засади права природокористування в національній еколого-правовій доктрині: монографія. Харків: Право, 2023. 912 с.
2. Дейнега М. А. Концепція сталого розвитку як основа формування природоресурсних правовідносин. Актуальні проблеми соціального права. *Еволюція правового регулювання аграрних, земельних та екологічних відносин*. Матеріали міжнар. наук.-практ. конференції. Львів. 2016. С. 171-172.
3. Гюнтер Паулі. Синя економіка: 10 років, 100 інновацій, 100 мільйонів робочих місць. Доповідь Римського клубу. Paradigm Publication, Taos, New Mexico, USA. 2010. 320 с.
4. Декларація Конференції ООН з проблем навколишнього середовища. Прийнята Конференцією Організації Об'єднаних Націй з проблем навколишнього середовища, Стокгольм, 1972 рік. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declarathenv.shtml (дата звернення 20.08.2024).
5. Кравченко С. М., Андрусевич А. О., Бонайн Дж. Актуальні проблеми міжнародного права навколишнього середовища. Підручник. Львів: Вид. центр ЛНУ, 2002. 336 с.
6. Балюк Г. Проблеми законодавчої регламентації та реалізації в Україні екологічної складової концепції сталого розвитку. *Право України*. 2011. № 2. С. 85-94.
7. Стецюк П. Роль Конституційного Суду України у процесі формування та реалізації національної доктрини конституційної держави. *Вісник Конституційного Суду України*. 2011. № 4-5. С. 64-73.
8. Steinberg R. Der ökologische Verfassungsstaat. Frankfurt am Main: Suhrkamp. 1998. 480 p.

9. Павлова О. В. Конституційно-правові засади формування поняття «екологічної держави» в Україні: міжнародний досвід. *Конституційні засади аграрного, земельного та екологічного права: 20 років розвитку: матеріали «круглого столу»* (м. Київ, 27 травня 2016 року). Чернівці: Кондратьєв А. В., 2016. С. 348-350.

10. Васильчук Л. Б., Бисага Ю. М. Реалізація права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні : монографія. Ужгород, 2019. 208 с.

11. Екологічне право : Навчальний посібник. За ред. Т. П. Устименко К.: Алерта, 2016. 290 с.

12. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення 20.08.2024).

13. Анісімова Г. В. Перспективи законодавчого забезпечення екологічних прав суб'єктів в контексті державної екологічної політики. *Еколого-правовий статус людини і громадянина: ретроспективний та перспективний погляди: зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Київ, 31 трав. 2019 р.). Київ: 2019. С. 72-77.

14. Варуха А. Огляд підходів з оцінки екосистемних послуг через призму їхнього застосування для визначення збитків, завданих військовими діями рф на території України. Львів : Компанія «Манускрипт», 2022. 56 с.

